

УДК 316.42

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v055.2025.36>

О. А. Панченко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9673-6685>

доктор наук з державного управління, доктор медичних наук, професор,
почесний академік НАПН України, Заслужений лікар України,
генеральний директор ДНП «Науково-практичний медичний
реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»,
президент ГО «Всеукраїнська професійна психіатрична ліга»

ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР У КОНЦЕПЦІЇ СТІЙКОГО ТА СТАЛОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Забезпечення належного добробуту людства в умовах стрімкої зміни середовища проживання визнається однією з найважливіших проблем, що стоять перед світовою спільнотою. Все активніше постає питання переорієнтації на парадигму системного розвитку, яка буде здатна підтримувати життя людей і середовище проживання. У центрі уваги вчених та практиків вже багато років перебуває концепція сталого та стійкого розвитку, але через її складність, багатовекторність і ступінь впливу на розвиток суспільства немало питань залишаються відкритими і потребують подальшого дослідження. На даний час не сформовано єдиного ставлення до явищ стійкого та сталого розвитку, досі не існує єдиного підходу до їх тлумачення та співвідношення. Не сформовано остаточний погляд на вплив діяльності людини на навколишнє середовище, забезпечення соціальної рівноваги тощо. Людський фактор у системі стійкого та сталого суспільного розвитку потребує перманентної уваги. В умовах надмірного використання природних ресурсів та зростання екологічних і соціальних ризиків концепція стійкого та сталого розвитку повинна задовольняти поточні потреби людства, не ставлячи під загрозу добробут майбутніх поколінь. Як і кожна теорія та концепція, вона потребує постійних змін, пролонгованості у часі формувань уявлень про механізми досягнення її цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція сталого розвитку відображена у роботах Стільчука В.А., Корнійчука Л., Ватченко О.Б., Лелеченко А.П., Зайцевої Л.О., Сабовчик А.І., та інш. Зміст та характеристика поняття «стійкий розвиток» розкриваються в роботах таких вчених, як Ю.С. Погорелов, В.А. Гросул, Г.С. Мамаєва, Касич А.О. та інш. Соціальна складова та роль людини у розвитку суспільства відображені у роботах Р. Патнема, Ф. Фукуяма, Н.С. Тютюнник, О.А. Ігнатової та інш. Втім у різноманітті поглядів вчених існують певні розбіжності щодо трактування та співвідношення понять стійкий та сталий розвиток та ролі людини у поступальному гармонійного розвитку суспільства.

Мета дослідження: розкрити принципи концепції стійкого та сталого суспільного розвитку, сутність і роль людського фактору у її реалізації.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні людство дійшло такої стадії розвитку, коли перед ним стає питання: як зберегти позитивні надбання та забезпечити збалансований розвиток у майбутньому. Загальновизнаним є розуміння збалансованого розвитку як системного утворення, що поєднує економічну, соціальну та екологічну складові. Тільки досягнення рівноваги такої системи забезпечить можливість переходу до такого соціального розвитку, який не вичерпає природні та людські ресурси, а отже, зможе відбуватися протягом тривалого часу. У науковій спільноті набув популярності термін «sustainable development», що зазвичай перекладається як «стійкий» або «сталий» розвиток. Останній навіть закріпився у законодавстві України [1]. А Генеральна Асамблея ООН прийняла документ «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (цитується за [2]).

На перший погляд обидва терміни можуть сприйматися як синоніми. Втім у контексті даного дослідження слід звернути увагу на те, що вони не є тотожними.

У історичному аспекті першим набув популярності саме «стійкий розвиток» як нова парадигма розвитку суспільства у другій половині ХХ ст. Причина її появи – катастрофічна деградація довкілля в масштабах біосфери та пошуку шляхів подолання загроз середовищу проживання та здоров'ю людини [3]. Слід зазначити, що першоосновою її появи є концепція ноосфери, сформульованої ще в першій половині ХХ ст. українським вченим. В.І. Вернадським.

Наразі у сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі існує декілька підходів до визначення сутності категорії «стійкість». Найбільш поширений полягає в тому, що «стійкість» – це якість, яка дозволяє системі витримувати зміни параметрів зовнішнього середовища, відмінні від розрахункових [4]. У Словнику української мови «стійкість» визначена як «...здатність витримувати

зовнішній вплив, протидіяти чомусь; довго зберігати і виявляти свої властивості, не піддаватися руйнуванню, псуванню тощо» [5].

Датою появи терміну «сталий розвиток» вважається 1987 рік, причина появи – усвідомлення необхідності розвитку суспільства на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних чинників (цитуються за [3]). Не зважаючи на значну концентрацію уваги з боку вчених і практиків до терміну «сталий розвиток», жодне із його тлумачень не стало загальноприйнятим.

Електронний багатомовний термінологічний словник дає наступне визначення [6].

«Сталий розвиток (стійкий розвиток):

1) це покращення якості життя в межах можливостей (місткості) екосистем, які залишатимуться в стані відносної рівноваги; 2) це такий розвиток, який задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої потреби».

Як бачимо, у даному словнику поняття є тотожними. Втім, можна зустріти й інші варіанти, де, наприклад, зміст концепції розкривається через такі категорії як «регульований розвиток», «гармонійний розвиток», «збалансований розвиток» [3, 7]. Як вказується у джерелі [8], з точки зору лінгвістики, заміна «сталого» на «стійкий» здатна краще виразити сутнісне наповнення відповідної парадигми безпосередньо виходячи із назви, розкрити її головну мету. Більше того, формулювання «сталий розвиток» викликає певний сумнів через те що він має на увазі рівномірний безкризовий упорядкований рух, що в історичному розвитку суспільства, коли з певною циклічністю відбуваються турбулентні явища, навряд чи має підґрунтя для свого наповнення. Крім того, зважаючи на те, що досліджувана концепція містить у собі ще один важливий аспект – здатність утримувати рівновагу, не руйнуватися, протидіяти загрозам, логічно, що вона більш адекватно характеризується словосполученням «стійкий розвиток».

Хоча чіткої аргументованої позиції щодо обґрунтування правильності варіанту «сталий розвиток» не існує, саме така назва концепту має прерогативу у трактуванні англійського терміна «sustainable development».

У даному контексті дослідження висловимо авторську думку щодо правильності вживання понять «стійкий» та «сталий» розвиток. Стійкість означає здатність соціальної системи адаптуватися в умовах кризи, зберігати функціональність, повертатися до нормального стану після кризи. Сталість означає баланс між економічним зростанням, поліпшенням якості життя та екологічною безпекою. Отже, коли річ іде про загальний концепт поступального гармонійного розвитку

суспільства слід вживати словосполучення «стійкий та сталий».

Перш ніж продовжити викладення матеріалу, введемо в семантичне поле дослідження поняття «людський фактор». У сучасних соціально-економічних дослідженнях останнім часом з'явилося багато понять, які відображають соціальну складову в теоретичній концепції суспільної системи: «соціальний ресурс», «соціальний капітал», «соціальний потенціал», «людський ресурс», «людський капітал», «людський потенціал» тощо. Причиною їх появи в понятійному апараті є усвідомлення зростання ролі соціальної підсистеми як відносно самостійного чинника [9]. Не зважаючи на важливість дослідження співвідношення названих понять, універсального підходу до їх визначення і інтегративної ролі у системі стійкого та сталого суспільного розвитку ще не сформовано. Більш того, на нашу думку, вичленення ролі окремого поняття у системі стійкого або сталого суспільного розвитку (такі роботи можна знайти у літературному загалі) призводить до звуження кола дослідження і зменшення концентрації уваги на такій значущій для суспільства тематичі.

Нами пропонується у даному контексті застосовувати інтегративне поняття «людський фактор» (табл. 1). Саме такий підхід дозволяє всебічно відобразити роль людини у концепції стійкого та сталого суспільного розвитку.

Аналізуючи дані таблиці, можна побачити, що поняття «капітал», «потенціал» і «ресурс» мають багато спільних рис. Насамперед, усі вони означають можливість, якою можна скористатись. Але є також деякі суттєві відмінності. Так, капітал за логікою має приносити прибуток. Ресурс – це теж засіб, можливості, якими можна скористуватися. Але він може бути використаним, а може – ні. Потенціал – це теж сукупність засобів та можливостей, але не тільки наявних, а ще і прихованих. Як бачимо, спільною частиною всіх понять, а отже, інтегративного – «людського фактору», є знання, рівень освіти населення, його професійна компетентність.

Схема концепції стійкого та сталого розвитку суспільства наведена на рис. 1.

Із рисунку видно, що людський фактор є першоосновою стійкого та сталого розвитку суспільства і пов'язаний із ним через низку проміжних процесів.

Людський фактор – економічне зростання. Економічний аспект крім зростання включає також ефективність і стабільність, що характеризується насамперед процесами, що неодмінно супроводжуються радикальним збільшенням обсягів виробництва й споживання, новими сферами господарської діяльності й більш еконо-

Таблиця 1

Інтегративний підхід до визначення поняття «Людський фактор»

Людський фактор		
Людський потенціал	Людський капітал	Людський ресурс
1. Накопичений запас здоров'я, загально-культурної і професійної компетентності, творчої, підприємницької і цивільної відповідальності, що реалізується у сфері діяльності і у сфері вжитку. 2. Сукупність знань, умінь і мотивацій населення	Наявний запас здібностей і мотивацій населення, що включає освічену частину трудових ресурсів, знання, інструментарій інтелектуальної та управлінської праці, місце існування і трудової діяльності, які впливають на зростання обсягів національного виробництва і збільшення доходів населення	1. Сукупність спеціалістів з кваліфікацією щодо розробки та підтримки продукту або сервісу. 2. Людський ресурс = кількість людей + людський потенціал (компетенції, досвід, інтелект, здібність до постійного вдосконалення і розвитку)

(Таблиця складена на основі інформації джерела [9])

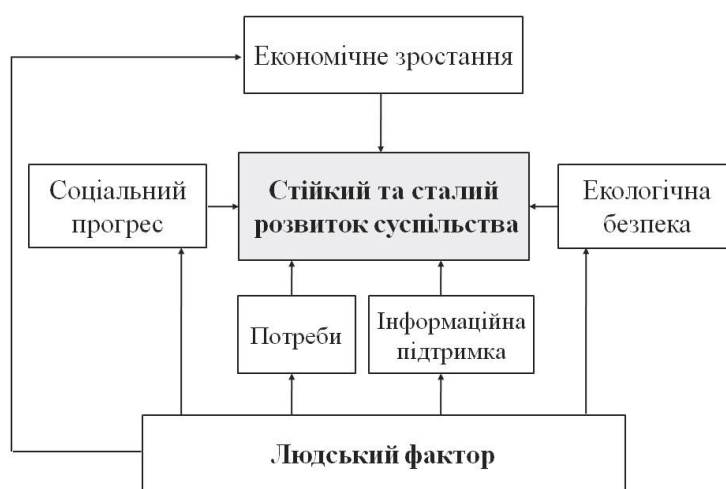

Рис. 1. Схема концепції стійкого та сталого розвитку суспільства

мічно ефективним використанням виробничих систем. Можна стверджувати, що основним чинником підвищення ефективності виробництва є науково-технічний прогрес (НТП) із широким застосуванням новітніх технологій, які дозволяють значно підвищити продуктивність праці. Водночас НТП не можна розглядати лише на основі спрощених підходів, коли соціально-економічна система має ознаки ідеалізованого суспільства, в якому складні людські та виробничі взаємовідносини, екологічні негаразди вирішуються автоматично. Власне, НТП є джерелом значних ускладнень, передусім щодо підтримки балансу інтересів техногенних систем, збереження гідних умов життя, традиційних культурних цінностей, навколишнього середовища. Йдеться як про параметри ефективності, так і про необхідність усвідомлення наслідків практичних дій людини. Саме тому на рис. 1 «людський фактор» відображено в основі концепції стійкого та сталого розвитку суспільства через економічне зростання.

Людський фактор-потреби. Людина як біо-соціо-духовна істота свою цілісність і креативність реалізує через структуру своїх потреб, що відповідає їй гармонійному розвитку. Людина не зводиться ні до однієї зі своїх сутностей – ні до вітальної, ні до духовної, ні до соціальної. Її сутність проявляється в протиріччях між ними [10], що у всьому різноманітті їх проявів має зберігати найважливішу умову істинно людського існування і розвитку – міра задоволеності своїх потреб, економічної, соціальної, екологічної та культурної частин середовища її існування має не спадати, а гармонійно зростати. Це має на увазі вихід на нову ступінь соціальної самоорганізації шляхом конвергентного розвитку (нано-, біо-, інформаційних, когнітивних, соціальних технологій) при умовах оптимізації людських потреб.

Людський фактор-інформаційна підтримка. Інформація у суспільному розвитку має цілий ряд унікальних властивостей: а) при вживанні не убиває і не зношується, і має тенденцію до зростання; б) легко зберігається та переноситься; в) має певну

вартість [11]. Хоча важлива не так її кількісна характеристика, скільки властивості, пов'язані з пізнанням навколишнього світу у динаміці. Іншими словами, для соціального розвитку важлива якість інформації: цінність, доступність, зрозумілість, повнота, адекватність, актуальність, об'єктивність. Особливістю властивостей інформації є їх тимчасовий характер і залежність від конкретної людини. Сприйняття людиною інформації завжди суб'єктивне і залежить від таких факторів як соціальний стан, професія, загальний рівень освіти, культури, звички, життєвий досвід, моральні, психологічні та соціальні установки і т.д. Людина постійно взаємодіє з інформацією, і ця взаємодія дає їй не тільки знання, але й формує ставлення людини до навколишнього середовища, змінює мотивацію, рухає помислами, бажаннями і діями. Інформація та знання реалізують та примножують розумові потенції людини, зумовлюють інтелектуалізацію виробництва та праці, породжують нове поняття – інтелектуальний капітал, що є джерелом інновацій для зростання.

Отже, завдяки своїм якостям інформація відіграє визначальну роль у стійкому та сталому суспільному розвитку.

Людський фактор-соціальний прогрес. Прогрес взагалі – це розвиток систем від нижчого до вищого, від простого до складного, від гіршого до кращого стану. На думку П. Штомпки, під прогресом мається на увазі «спрямований процес, який все ближче неухильно підводить систему або до більш кращого стану, якому віддається більша перевага (чи, іншими словами, до реалізації певних цінностей етичного порядку, таких, приміром, як щастя, свобода, процвітання, справедливість, достоїнство, знання тощо)» (цитуються за [11]). У цілому, ідея прогресу, як зазначав П. Штомпка, включає наступні головні компоненти: поняття незворотності часу, характер якого лінійний (забезпечує безперервність минулого, теперішнього та майбутнього); спрямованість руху, де жодна стадія не повторюється, кожна ж наступна стадія ближча до кінцевого стану, ніж попередня; кумулятивність процесу, перебіг якого здійснюється або в сторону зростання (крок за кроком), або йому притаманний революційний шлях (через періодичні якісні «стрибки»); суттєва відмінність між типовими (або «необхідними») стадіями, через які проходить означений процес; специфічні «ендогенні» (або внутрішні чи іманентні) причини процесу, який розкриває внутрішні можливості суспільств, проявляючись в якості автодинамічного, тобто, з притаманними йому характеристиками саморуху; визнання природності, необхідності та неминучості означеного процесу, який неможливо ігнорувати чи зупинити; поняття удосконалення, руху вперед та покращення, згідно

з якими вважається, що кожна наступна стадія процесу є кращою, ніж попередня.

Говорячи про сутність суспільного прогресу, слід наголосити на дискусійності щодо його трактування. Для багатьох усталеною є думка, що критерієм суспільного прогресу є розум, інтелект, окремі явища духовного життя. Інші вважають критерієм суспільного прогресу розвиток особистості, ступінь розвитку особистісних сил кожної людини (цитуються за [11]). Інтегральним показником соціального прогресу є ступінь свободи особистості. Усі складові змісту прогресу в тій чи іншій мірі мають на увазі розширення свободи. З одного боку, це означає відсутність експлуатації, соціального примусу та насильства, а з іншого – наявність можливостей для всебічного розвитку людини та реалізації нею своїх сил та прагнень у сімейній, професійній, політичній, духовній сферах. Чим менше суспільство примушує людину і чим більше дає їй можливостей для самореалізації у цих сферах, тим вона прогресивніша.

Людський фактор-екологічна безпека. Екологічна безпека є одним з пріоритетних принципів стійкого та сталого розвитку, що передбачає запровадження такої моделі, за якої можливе задоволення життєвих потреб як сучасних, так і майбутніх поколінь [4]. Сучасні тенденції світового розвитку супроводжуються перманентним конфліктом економічної і екологічної складової. Так, в Україні за цих умов відбувається залучення держави у конфлікт економіки та екології: ми прагнемо до економічного зростання й одночасно забруднюємо довкілля [12]. Необхідно не тільки удосконалювати параметри ефективності, а усвідомити наслідки практичних дій людини. Лише рішуче економічне самообмеження, вдосконалення взаємозв'язку людини й природи можуть забезпечити сприятливі умови стійкого та сталого суспільного розвитку.

Висновки. Стійкий та сталий суспільний розвиток є системним утворенням, що поєднує економічну, соціальну та екологічну складові, в основі яких лежить людський фактор.

Людський фактор є інтегративним утворенням, що поєднує у собі людський потенціал, людський капітал та людський ресурс.

Людський фактор пов'язаний зі стійким та сталим розвитком суспільства через низку проміжних процесів: економічне зростання, потреби, інформаційна підтримка, соціальний прогрес, екологічна безпека.

Дане дослідження є продовженням наукових пошуків рішення проблеми гармонійного розвитку суспільства, що поєднує стійкість та сталість у системі, де основою є людський фактор, і може слугувати підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Література

1. Основні терміни та визначення до Концепції переходу України до сталого розвитку. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=18607&pf35401=55081>
2. Сабовчик А., Попович А. Визначення поняття та цілі сталого розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. С. 415–422. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.61>
3. Стрільчук В.А. Теоретичні підходи до визначення концепту «Сталий розвиток» у праві: критичний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. №2/2017. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2017/9.pdf
4. Лутковська С.М. Стійкий і сталий розвиток системи екологічної безпеки в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. № 2. 2020. С. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.36887/2524-0455-2020-2-1>
5. Назарова І. С. Словник української мови. К.: Наукова думка, 1978. Т. IX. 853 с.
6. Сталий розвиток (стійкий розвиток). Електронний багатомовний термінологічний словник. URL: <https://emtd.ztu.edu.ua/view/word-6101/0>
7. Словник української мови: в 11 томах. Редк.: І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В.О. Винник та інш. К.: «Наукова думка». 1970–1980. Т.9. 918 с.
8. Шевчук В.Я. Гармонійний розвиток – вибір ХХІ століття. *Екологічний вісник*. 2002. С. 24–25.
9. Тютюнник Н.С., Ігнатова О.А. Використання категорій «потенціал», «капітал» і «ресурс» у соціально-економічних дослідженнях. *Економіка промисловості*. 2012. № 3-4 (59-60). С. 351–355.
10. Мурашова А.О. Вплив глобалізації на структуру соціально-економічних потреб людини. Дис. кандидата економічних наук: 08.00.01. Харків. 2019. 231 с.
11. Куц Г.М. Філософсько-релігійне підґрунтя ідеї прогресу. URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/download/2152/1896/>
12. Малиш Н.А. Екологічна політика: конфліктність, стратегія, тактика. *Державне управління: теорія і практика*. 2009. № 2(10). С. 1–9.

Анотація

Панченко О. А. Людський фактор у концепції стійкого та сталого суспільного розвитку. – Стаття.

У статті розглядаються принципи концепції стійкого та сталого суспільного розвитку, сутність і роль людського фактору у її реалізації. Розкрито сутність терміну «sustainable development», що зазвичай перекладається як «стійкий» або «сталый» розвиток, що в багатьох випадках вважаються синонімами. Втім, автор висловлює свою думку щодо їх трактування та співвідношення. У історичному аспекті першим набув популярності «стійкий розвиток» як нова парадигма розвитку суспільства у другій половині ХХ ст. як відповідь на катастрофічну деградацію довкілля та пошуку шляхів подолання загроз середовищу проживання та здоров'ю людини. Поява терміну «сталый розвиток» пов'язана з усвідомленням необхідності розвитку суспільства на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних чинників. На думку

автора, стійкість означає здатність соціальної системи адаптуватися в умовах кризи, зберігати функціональність, повертатися до нормального стану після кризи. Сталість означає баланс між економічним зростанням, поліпшенням якості життя та екологічною безпекою. Отже, коли річ іде про загальний концепт поступального гармонійного розвитку суспільства слід вживати словосполучення «стійкий та сталий». Розкрито сутність поняття «людський фактор» з точки зору інтегративного підходу, що об'єднує у собі людський потенціал, людський капітал і людський ресурс. Підкреслено, що всі вони означають можливість, якою можна скористатись, але між ними є також деякі суттєві відмінності. Проте спільною частиною всіх понять, а отже, інтегративного – «людського фактору», є знання, рівень освіти населення, його професійна компетентність. Наведена схема концепції стійкого та сталого розвитку суспільства. Зроблено висновки про те, що стійкий та сталий суспільний розвиток є системним утворенням, що поєднує економічну, соціальну та екологічну складові, в основі яких лежить людський фактор як інтегративне утворення. Людський фактор пов'язаний зі стійким та сталим розвитком суспільства через низку проміжних процесів: економічне зростання, потреби, інформаційна підтримка, соціальний прогрес, екологічна безпека.

Ключові слова: суспільний розвиток, людський фактор, стійкий розвиток, стійкість, сталість, людський потенціал, людський капітал, людський ресурс.

Summary

Panchenko O. A. The human factor in the concept of sustainable and steady social development. – Article.

The article explores the principles underlying the concept of sustainable and steady social development, as well as the essence and role of the human factor in its implementation. The article clarifies the meaning of the term “sustainable development”, which is commonly translated as either “sustainable” or “steady” development, and in many cases these are regarded as synonyms. The author, however, offers a personal perspective on their interpretation and interrelation. From a historical perspective, “sustainable development” was the first to gain prominence as a new paradigm of social progress in the second half of the twentieth century, emerging as a response to the catastrophic degradation of the environment and the search for ways to mitigate threats to human health and habitat. The subsequent appearance of the term “steady development” is associated with recognition of the need for societal advancement based on the integration of economic, social, and environmental factors. According to the author, sustainability refers to the capacity of a social system to adapt under crisis conditions, to maintain its functionality, and to recover after disruption. Steadiness, in contrast, implies a balance between economic growth, improved quality of life, and environmental security. Thus, when addressing the broader concept of progressive and harmonious social development, the combined expression “sustainable and steady” is most appropriate. The notion of the “human factor” is examined through an integrative approach that

encompasses human potential, human capital, and human resources. While all three denote opportunities that may be harnessed, important distinctions exist among them. Their shared foundation, and thus the essence of the integrative “human factor”, lies in knowledge, educational attainment, and professional competence. A model of the concept of sustainable and steady social development is presented. The article concludes that sustainable and steady development constitutes a systemic construct that

unites economic, social, and environmental dimensions, with the human factor serving as its integrative core. The human factor is linked to sustainable and steady social development through a number of intermediary processes, including economic growth, societal needs, informational support, social progress, and environmental security.

Key words: social development, human factor, sustainable development, sustainability, human potential, human capital, human resource.

Дата надходження статті: 27.08.2025

Дата прийняття статті: 08.09.2025

Опубліковано: 30.09.2025